

ЛІДІЯ хомич

Інституту педагогічної освіти
і освіти дорослих НАПН України
м. Київ

ДУХОВНИЙ ПОТЕНЦІАЛ УЧИТЕЛЯ - ЗАПОРУКА ТВОРЕННЯ ГУМАНІСТИЧНОГО СУСПІЛЬСТВА

Головним завданням реформування системи вищої освіти України є докорінне перетворення, її концептуальних, структурних, організаційних засад і на цій основі формування освіченої, творчої особистості. Вдосконалення підготовки майбутніх учителів зумовили потребу в розробці нових підходів до професійного навчання, оскільки від рівня підготовки залежить майбутнє суспільства. Головними чинниками такої підготовки є:

- соціально-економічні, пов'язані із змінами в суспільній свідомості і появою нових цінностей в освіті, зокрема переваги саморозвитку, самовиховання, самоосвіти над одержуванням знань, умінь і навичок; набуття інтересами особистості пріоритетного значення порівняно з навчальними планами і програмами; створення умов для постійного звеличення людини, гармонізації її відносин з природою і суспільством, державою та іншими людьми;
- практичні, що виникли внаслідок соціально-економічних перетворень у нашій країні, спричинили появу нових типів навчально-виховних закладів, що потребують учителя з цілісним уявленням про власну професійну діяльність, здатного діяти самостійно, оволодіти в процесі психолого-педагогічної підготовки спеціальними вміннями і навиками взаємодії й спілкування;
- теоретичні, зумовлені як соціально-економічними, так і практичними змінами в розвитку освіти; формування в майбутніх учителів цілісного уявлення про свою професійну діяльність; а для цього включення у навчальні плани більшості ВНЗ України курсів психолого-педагогічних дисциплін і на цій основі цілеспрямована організація виховання професійно важливих якостей майбутнього спеціаліста, його професійної свідомості і поведінки, розвитку індивідуальності.

На сучасному етапі вимоги до людей, їх знань, якостей характеру і поведінки визначають умови суспільного життя. Мета виховання і навчання втілює усвідомлене нами уявлення про типові риси і якості

особистості. Отже, актуальною є проблема розвитку особистості, її моралі, гідності, оскільки суспільство перебуває в глибокій кризі, зокрема і духовній, що характерне не тільки для України, а й для всього світу. Шлях виходу з цієї кризи - духовний розвиток особистості, яка змогла б змінити і соціальні обставини, і свій внутрішній світ.

Однак духовність, частково включена у загальну мету, не завжди стає її основою, тому виникає потреба у виділенні спеціального процесу розвитку духовності. Рівень духовної культури майбутніх учителів, її окремих видів безпосередньо відображається на інтенсивності і спрямованості соціальної активності. Моральна, естетична, політична культура визначають їхні ціннісні орієнтації. Між ступенем засвоєння духовної культури і соціальною активністю існує діалектичний взаємозв'язок.

Оскільки продуктами духовного виробництва є мрії, ідеали, уявлення, почуття прекрасного, моральні норми, тобто усе те, що існує у свідомості людини, яка живе цим, страждає, радіє чи сумує, тому духовність є ціннісною основою виховання особистості. У наш час питання духовного розвитку людини актуалізує питання виховання людяності, які плідно можуть бути вирішені з позицій ідеалістичної концепції людини. Цей підхід пояснює багаточисленні фактори існування людини крізь призму її духовної сутності, що підносить її до рівня вічних цінностей. Дихотомічна природа людини не заперечує її духовної сутності, оскільки втрата смислу життя як головного атрибуту духовності може позбавити її реальної екзистенції, але не особистісного призначення.

Психологи під духовністю розуміють здатність людини свідомо управляти собою та своєю поведінкою, вдумливо регулювати свою діяльність. Іншими словами, духовність - це морально зорієнтовані воля та розум людини. У педагогічному аспекті духовність - індивідуальне вираження у системі мотивів особистості двох фундаментальних потреб: ідеальної потреби пізнання й соціальної потреби жити, діяти¹. Іншими словами, це конкретний смисл життя людини, емоційно-когнітивна сфера, яка цілеспрямовано впливає на результат формування духовності особистості, зокрема педагога.

З категорією духовності співвідноситься потреба у пізнанні світу, себе, смислу і призначення свого життя. Соціально-економічні перетворення у суспільстві призводять до кризи духовності. Тому духовна криза особистості - це втрата сенсу життя, що спостерігається в сучасних умовах у нашій країні. Саме цим зумовлена актуальність проблеми розвитку духовного потенціалу майбутніх учителів в Україні.

Вакуум суспільної духовності необхідно заповнювати за допомогою педагогічно організованого процесу розвитку духовності в закладі освіти. Протириччя між потребою особистості у духовному розвитку і станом

процесу її формування у сучасному вищому навчальному закладі загострюються системною духовною кризою суспільства. За таких умов необхідно акцентувати увагу освіти на розвиток духовності студентів, слід теоретично обґрунтувати проблему духовності у педагогічній науці і практиці. «Морально-духовні цінності - це вищі цінності. Вони не можуть бути сформовані на основі розвитку принципу зовнішнього тиску, який так широко пропагується у виховному процесі, а можуть сформуватися тільки на основі педагогічної науки, свідомості та самосвідомості»².

Історичний досвід переконує, що метою освіти у вищій школі є людина, її внутрішній світ, здоров'я - фізичне, моральне, інтелектуальне, естетичне. Виховувати людину в людині, пробуджувати й культивувати в ній силу людського духу і буття - ось цінності, які повинні бути в центрі уваги теорії і практики вищої школи. Тому основний ціннісний орієнтир у діяльності вищого педагогічного навчального закладу - особистість студента, її людський потенціал - духовно-моральний, інтелектуально-творчий, фізичний, естетичний.

Філософська основа духовності дає змогу стверджувати, що будучи універсальним і системотвірним феноменом життя суб'єктів, вона є провідною у навчальних та виховних теоріях, як результат формування і виховання. Звернення до внутрішнього «я», що враховує закономірності емоційно-когнітивних процесів і ціннісно-сміслового поля особистості, дає змогу вирішити завдання особистісного зростання, що змістовно відповідає духовному формуванню і розвитку.

Духовна культура цінується молоддю, стимулює взаємність, відкритість у спілкуванні з викладачами. Тому необхідною передумовою гуманоцентричної переорієнтації освітніх закладів є опора на самих студентів, їх внутрішній світ та життєві прагнення. Значення духовної культури майбутнього фахівця як передумови його високого професіоналізму розкрито в працях О.О. Абдулліної, В.І. Бондаря, І.Д. Бега, І.А. Зязюна, О.Г. Мороза, Е.О. Помиткіна, В.О. Сластьоніна, М.Д. Ярмаченка та інших.

Бачити в студентах лише добре, сприяти розвитку позитивних якостей, застосовувати відповідні методи навчання та виховання - завдання викладача. Він покликаний розкривати творчий потенціал особистості, її природжений потяг до творення добра і утвердження себе як носія високих моральних цінностей. По суті опора на високий духовний потенціал студента - єдиний спосіб створення гуманоцентричного суспільства. Ця думка сформульована у наукових працях Ш. Амонашвілі, який стверджує, що люди не народжуються з порожніми руками, вони несуть з собою заряд створення матеріальних і духовних цінностей, вони у змозі створити їх,

² Бех І.Д. *Концептуальні засади розвитку виховання в системі освіти України// Збірник наукових праць. Педагогічні науки. Випуск 34. - Херсон: Видавництво ХДУ, 2003. -С. 11.*

тому і народжуються, щоб створювати і творити. Тільки потрібно допомогти їм розкритися, і ще потрібно, щоб суспільство, суспільні явища не спотворили їх долю. Кожна людина є неповторною і наділена від природи особливим, також неповторним комплексом можливостей, здібностей³.

Як реалізувати усе те хороше, що закладено природою в кожную людину? Гуманістична педагогіка вказує для цього лише один шлях - це шлях проникнення педагога у внутрішній світ людини і налагоджування на цій основі партнерства між викладачем та студентом. Педагогіка партнерства - це практична основа гуманоцентричної переорієнтації усєї системи міжособистісної комунікації у вищому навчальному закладі. Ініціатива у співробітництві лише формально, з організаційної точки зору, належить викладачеві. Реально її зміст визначається студентом, і це запорука того, що вказане партнерство не буде формально нав'язане зовні, а буде мати міцне коріння у тому ж студентському житті, яке визначає діяльність гуманоцентрично орієнтованого освітнього закладу.

Отже, для викладача єдиним способом знайти доступ до внутрішнього світу студентів є навчитися жити з ними одним життям. У вітчизняній школі це означає в першу чергу подолання статусно-функціонального розподілу ролей в навчально-виховному процесі, який протягом багатьох десятиліть нав'язувався авторитарною педагогікою. Іншими словами, стосунки між викладачем та студентом із сфери формально-організаційної повинні перейти у сферу неформальної людської комунікації.

Специфіка педагогіки співробітництва у тому й полягає, що принципові зміни мають відбутися насамперед на рівні особистісних орієнтирів викладачів вищої школи. Вони мають змінити своє ставлення до студентів і навчального процесу настільки радикально, що йдеться зрештою про формування нової системи цінностей.

Вже досить віддалені від нас часи, коли вітчизняний педагог і гуманіст В.О. Сухомлинський зазначав, що треба прагнути того, щоб учителя і учнів об'єднувала духовна спільність, за якої забувається, що педагог - керівник і наставник. Якщо вчитель став другом дитини, якщо ця дружба осяяна благородним захопленням, поривом до чогось світлого, розумного, у серці дитини ніколи не з'явиться зло. Виховання без дружби з дитиною, без духовної спільності з нею можна порівняти з блуканням у темряві⁴. Але до цього часу на рівні ВНЗ вдалося створити просто звичайну систему міжособистісного спілкування викладач та студент. Сучасному викладачеві ВНЗ необхідно дбати про створення нерозривного духовного зв'язку зі студентством.

³ Амонашвили Ш.А. *Личностно-гуманная основа педагогического процесса*. — Минск: Университетское, 1990. - 560 с.

⁴ Сухомлинський В.О. *Сто порад учителям*. - К.: Рад. школа, 1988. - 304 с.

Головною сферою соціальної активності студентів є навчання. На ставленні до нього апробуються різні види духовної культури, воно слугує своєрідним індикатором громадянської зрілості, розуміння своїх прав і обов'язків. Досягнутий студентами рівень духовності частково присутній в організації занять, культурі читання спеціальної літератури, оцінці значимості набутих знань, мотивації навчальної діяльності.

У вищих навчальних закладах високорозвинених зарубіжних країн забезпечені права студентів на свободу вибору у педагогічному процесі альтернативних варіантів навчальних планів і схем вивчення навчальних дисциплін; альтернативних варіантів технологій навчання; режиму, порядку, логіки і послідовності вивчення дисциплін; основних і суміжних спеціальностей, темпів і строків вивчення як окремих курсів, так і навчання загалом: співвідношення лекційних і практичних занять у годинах; форм і методів навчання, контролю і оцінювання результатів вивчення дисциплін; наукової школи і теми наукової роботи, мети педагогічної практики, форми випускного державного екзамену. Саме такі умови сприяють реалізації особистісно-орієнтованого принципу в освіті.

Охарактеризуємо педагогічні умови, які необхідно використати в організації навчально-виховного процесу у вищих педагогічних закладах України, щоб забезпечити духовний розвиток особистості майбутнього вчителя.

По-перше, це можливість вибору альтернативних варіантів навчальних планів і програм. Кожен викладач повинен мати власну модифікацію основної програми дисципліни, яку він викладає. Психолого-педагогічне завдання полягає в тому, щоб студент прийняв зміст тієї чи іншої програми, зацікавився ним. Тільки за таких умов можливе взаєморозуміння і правильне планування пізнавальної діяльності, спрямованої на оволодіння професійними компетенціями.

По-друге, це сприяння творчому розвитку особистості кожного студента. Цього досягають використанням у навчальному процесі інноваційних форм організації діяльності, зокрема створенням педагогічних і творчих майстерень, проблемних груп, до яких входять студенти всіх курсів, а також дослідницьких лабораторій для проведення експериментів з психолого-педагогічних проблем.

По-третє, це співпраця зі студентами в процесі навчання. Співпрацю слід розуміти як наявність у суб'єктів навчальної діяльності спільних інтересів у розв'язанні пізнавальних завдань, що забезпечує культуру педагогічного спілкування у вищому навчальному закладі. Від того, як складуться відносини між студентами і викладачами, залежить ефективність підготовки майбутнього вчителя. «Професійна культура спілкування викладача - це соціально значущий показник його діяльності, уміння здійснювати свої взаємовідносини зі студентами, іншими людьми, здатність і вміння сприймати, розуміти, засвоювати зміст думки, почуттів,

намагань у процесі розв'язання передбачених педагогічною технологією конкретних завдань у підготовці фахівців»⁵. Досягти поставленої мети в професійній підготовці можливо тільки за умови високої професійної культури спілкування. Вона полягає в передаванні знань, умінь, навичок на основі творчого, продуктивного їх викладу, а також у формуванні позитивних загальнолюдських рис особистості, її духовності.

Культура педагогічного спілкування впливає на розвиток задатків кожного окремого студента, орієнтує його на конкретні види науково-пізнавальної діяльності, розвиває індивідуальні здібності й орієнтує на вдосконалення професійних інтересів. Адже відомо, що культура є мірою розвитку людини, бо вона характеризує не тільки і не стільки обсяг засвоєних нею цінностей громадської діяльності особистостей протягом усєї історії, скільки сам спосіб, яким прилучається до таких цінностей.

По-четверте, це індивідуалізація навчання. Проведене нами дослідження довело, що починати ознайомлення майбутнього викладача з його індивідуальними особливостями потрібно на заняттях із загальної психології та психодіагностики, орієнтуючи на складання власного психологічного портрета. Враховувати особливості професійного розвитку на рівні технології діяльності слід на заняттях з основ педагогічної майстерності. Це сприяє визначенню особистісного компонента індивідуальності кожного. Воно також здійснюється в процесі всебічного самодослідження і самоосвіти.

По-п'яте, це естетизація процесу навчання студентів у вищому навчальному закладі, що зорієнтована на використання форм і методів, які сприяють формуванню педагогічної культури майбутнього вчителя засобами мистецтва. Завдяки глибокому проникненню мистецтва в процес навчання створюються можливості для гармонійного всебічного розвитку особистості студента, реалізації його творчого потенціалу, що забезпечує духовний розвиток особистості майбутнього вчителя.

Отже, процес формування духовності майбутніх учителів є педагогічним явищем. Якщо обґрунтувати педагогічний аспект духовності, то це вирішить завдання з аргументації положення про духовність як результат формування і виховання, що приводить до становлення цілісної особистості, багатой духовним, смисложиттєвим змістом.

⁵ Падалка О.С., Нісімчук А.М., Смолюк І.О., Шпак О.Г. *Педагогічні технології: Навч. посіб. для вузів.* - К.: Українська енциклопедія імені М.Н. Бажана, 1995. - С. 238.

Лідія Хомич

ДУХОВНИЙ ПОТЕНЦІАЛ УЧИТЕЛЯ - ЗАПОРУКА ТВОРЕННЯ ГУМАНІСТИЧНОГО СУСПІЛЬСТВА

Резюме

Аналіз проблеми дає змогу стверджувати, що відродження духовності в системі підготовки вчителя відбувається через гуманізацію освіти. Обґрунтовані педагогічні умови, що забезпечують формування духовного потенціалу особистості вчителя і опосередковано сприяють створенню гуманоцентричного суспільства.

Ключові слова: духовність, духовна культура, духовний розвиток особистості, духовні цінності, соціальна активність, гуманоцентризм.

Lidia Chomicz

DUCHOWY POTENCJAL NAUCZYCIELA - GWARANCJA. TWORZENIA SPOLECZEŃSTWA HUMANISTYCZNEGO

Streszczenie

Analiza problemu pozwala stwierdzić, że odrodzenie wartości duchowych w systemie przygotowania nauczyciela odbywa się przez humanizację oświaty. Uzasadniono warunki pedagogiczne, które pozwalają na kształtowanie duchowego potencjału nauczyciela, sprzyjające powstawaniu społeczeństwa humanistycznego.

Słowa kluczowe: duchowość, kultura duchowa, duchowy rozwój osobowości, wartości duchowe, aktywność społeczna, społeczeństwo humanistyczne.

Lidia Khomich

THE TEACHER'S SPIRITUAL POTENTIAL AS THE KEY FACTOR FOR CREATION OF HUMAN-CENTRED SOCIETY

Summary

The problem analysis suggests that the revival of spirituality in the system of teacher training is due to humanization of education. The pedagogical conditions that ensure the forming of the teacher's spiritual potential and indirectly contribute to the creation of human-centred society are revealed.

Key words: spirituality, spiritual culture, spiritual personal development, spiritual values, social activity, humanocentrism.